

Aspecte privind situația unor școli confesionale românești în Trei Scaune. Secolul XIX

“Școala ocrotită de biserică a putut să-și păstreze caracterul ei național și să exercite o influență binefăcătoare dezvoltării poporului român din Ardeal...”

Mitropolit Andrei Șaguna

În tinda modestelor locașuri de cult, precum și în locuințele modeste ale dascălilor bisericești, sau ale preoților, au ființat cele mai vechi școli românești confesionale atestate documentar. În aceste școli copiii învățau, în primul rând religia, și în al doilea rând să scrie și să citească. În condițiile în care școala reprezenta un bastion al românismului, dascălii erau urmăriți permanent de autoritățile maghiare, erau prost plătiți, lucru pe care l-am amintit în rândurile anterioare, iar cu timpul ocupația de a învăța copiii în școlile românești devine o muncă benevolă.

Încă din secolele XV-XVI, lângă biserici depistăm forme incipiente ale învățământului. În 1503, Nicolae, episcopul Transilvaniei, ordona vicarului său *“să aibă grijă de plebanii și scholasticii”* din secuime, să-și primească salariile¹.

Prima atestare documentară despre învățământul din Trei Scaune datează din 1429 la Hăghig. Printre cele mai vechi școli românești confesionale, documentele menționează pe cele din localitățile: Zagon - cca. 1540, Araci - cca. 1700, Belin - 1774, Ghelița - 1770, Covasna - 1790, Brețcu - 1793, Boroșneul Mic (Valea Mare) - 1795, Mărtănuș - 1796, Sfântu Gheorghe - 1799. Pe lângă acestea, (care se găsesc în provincia Trei Scaune), putem și cred că e chiar necesar, să amintim și primele școli confesionale românești de pe teritoriul actualului județ Harghita, care au cunoscut aceeași istorie cauzată de politica maghiară: Gheorgheni și Voșlobeni - 1765, Imper și Odorheiul Secuiesc - 1768, Toplița și Tulgheș - 1781, Bodogaia - 1788².

În Trei Scaune, școlile elementare românești aveau un caracter confesional în majoritatea lor. O astfel de școală funcționa în 1626, în orașul Sfântu Gheorghe, avându-l ca dascăl pe Bekesi István³. La Târgu Secuiesc, în anul 1680, s-a înființat un gimnaziu care putea fi frecventat și de copiii din localitățile și scaunele

înevinate, ce nu-si puteau permite studiul în gimnaziile din Cluj, Aiud sau alte orașe cu școli renumite. În mod organizat, aceste școli erau frecventate în mare măsură de băieți, fetele înscriindu-se în alt fel de școli ocazionale. Durata anului școlar era foarte scurtă, ținând în general, de la căderea zăpezii, până la apariția primăverii, când începea munca la câmp.

La începutul secolului al XVIII-lea, chiar dacă numărul elevilor era ceva mai mare, situația școlilor era mult mai dificilă. Politica de maghiarizare - *“secuizare”*, viza în principal Biserica și Școala, ori în aceste condiții menținerea școlilor, circulația cărților deveniseră probleme majore. În această perioadă avem date din ce în ce mai multe privind școlile și învățătorii din satele Scaunelor secuiești. Pe lângă parohiile cele mai importante se organizau școli cu învățători separați, iar cele mai mici, în cel mai bun caz - preotul sau cantorul au predat cunoștințele elementare elevilor. De exemplu, în comuna Belin, comună maghiarizată, exista școală confesională ortodoxă de la 1774, iar la Arpătac, unde românii nu și-au pierdut limba, era școală confesională ortodoxă încă de la 1700. Protopopul Aurel Nistor afirma că în orașul Sfântu Gheorghe, unde nu se știa prea bine românește, școala românească ortodoxă era foarte bună, mulți romano-catolici și reformați trimițându-și copiii la această școală⁴.

Una dintre cele mai vechi școli confesionale ortodoxe despre care avem date certe este cea din Valea Mare. Satul acesta *“avea școala confesională de demult, dar sătenii atât au cules din ea ca să știe să înjghebe vreo epistolă ori să citească în serile lungi de iarnă neasemuitele frumuseți din cărțile cu tematică religioasă și cele create de poporul nostru de tărani”*⁵.

Aici, între anii 1795-1918, Biserica a întreținut școala confesională. Primele cursuri s-au ținut în tinda bisericii, apoi s-a construit o clădire proprie⁶. În urma decretului din 1809 -

amintit în capitolul anterior, prin care se introducea alfabetul latin - în anul școlar 1862 - 1863 s-a reușit, la școala sus menționată, să se introducă alfabetul latin. Acesta se folosea, pentru început, doar în școală, pe când în biserică se mai folosește o perioadă alfabetul chirilic. Tot în acest an școlar, avem ca obiecte de studiu următoarele: religia, limba română, istoria, matematica și îndeletnicirile practice. Fiind școală confesională, o mare atenție se acordă orelor de catehizare, în care elevii învățau dogmele, regulile, tainele, rugăciunile și alte cerințe ale credinței creștin-ortodoxe⁷. Peste 30 de ani - în 1891 - programa școlară puțin îmbunătățită, cuprindea următoarele obiecte: religia, limba română, geografia și istoria, cunoștințele naturale, limba maghiară, „compus” și „cântări”. Conspectul privind manualele școlare folosite în anul 1891, în „școala greco-ortodoxă din Boroșneul Mic” - sat aflat în vecinătatea satului Valea Mare - cuprindea următoarele titluri: cartea a-II-a de citire și gramatică; istorie biblică; cunoștințe naturale; abecedar maghiar-român.

Printre dascălii școlii din Valea Mare îl regăsim pe Aldea Todor, ales în 1819, dar care se apreciază că ar fi funcționat și mai înainte, „fără să fi fost ales”; el îndeplinea și funcția de dascăl al bisericii din sat⁸. În deceniul 1860-1870, obligațiile dascălului școlii le-a îndeplinit preotul Gheorghe Popovici - fiul fostului preot din Valea Mare, Mihail Popovici⁹.

În 1874, vechea clădire a școlii se prăbușește, iar pentru construirea unei clădiri noi, se inițiază o colectă. În 1903, clădirea este ridicată și acoperită cu țiglă¹⁰. Din păcate, viața acestei noi clădiri are o durată foarte mică, deoarece în anul 1917, școala confesională din Valea Mare devine școală de stat, iar limba de predare este, după cum am afirmat în capitolul precedent, limba maghiară¹¹.

În rândul celor mai vechi școli confesionale amintim și Școala Confesională din Sfântu Gheorghe, de pe actuala stradă Váradi József nr. 38., documentele arhivistice atestă că această școală a avut, în istoria sa de peste două secole, momente luminoase dar și dramatice¹². Potrivit raportului magistratului orașului Sfântu Gheorghe, adresat judeului regal și oficialității Scaunului Trei Scaune, în data de 15 iunie 1799, a fost fixat locul, au fost aduse materialele și a fost începută construcția școlii celor de religie ortodoxă. Conform monografiei privind istoria instituțiilor de învățământ din Trei Scaune, lucrare de referință elaborată de Berecz Gyula în 1893, „documentele despre

începutul școlii au fost arse ca niste hârtii fără valoare”, deși Școala Confesională Ortodoxă din Sfântu Gheorghe a fost frecventată nu doar de ortodocși, ci și de reformați și romano-catolici, și se presupune că „a fost o școală bună”¹³.

În 1870, printr-o circulară, Andrei Șaguna propune organizarea unei colecte publice în toate parohiile ortodoxe din Mitropolia Ardealului, pentru ajutorarea românilor din Sfântu Gheorghe în reclădirea bisericii și școlii lor. „Creștinii noștri din comuna San Georgiu [Sfântu Gheorghe] - se menționează în document - văzând că biserica lor e atât de ruinată, încât fără periclitarea sănătății și chiar a vieții nu se mai putea întrebuința, de asemenea și școala lor e atât de mică și întunecată încât numai cu greu se pot ține prelegeri cu copiii, au hotărât în sinodul lor parohial edificarea din nou, atât a bisericii, cât și a școlii, adunând spre scopul acesta, după putință, o cantitate oarecare de material și o sumă frumoașă de bani și, așteptând planurile acestor zidiri dinpreună cu preliminarile supuse Consistoriului nostru spre aprobare, se roagă ca acest Consistoriu să esopereze (înlesnească) pe calea cea mai potrivită un ajutor de la creștinii noștri din Arhiepiscopie la întreprinderea aceasta. [...] Știm cu toții, iubiților, între ce împrejurări critice au trăit confrății noștri din ținutul Secuimii și trăiesc încă și până în ziua de astăzi. Cu toți simțim dăunătoarele urme ce le-au lăsat influența timpului de mai înainte asupra creștinilor noștri din Secuime. Nicăieri nu este atât de amenințată naționalitatea și confesiunea noastră ca acolo. Să prevenim deci iubiților, pericolul acesta ce ne amenință cu pierderea unui membru însemnat din trupul bisericii și națiunii noastre, dând bucuroși filerul nostru fraților care doresc înaintarea bisericii și școlii lor, dar le lipsesc mijloacele”.

Demersul Mitropolitului Șaguna a fost încununat de succes. Lucrările de zidire a bisericii și școlii confesionale românești, desfășurate cu participarea întregii comunități ortodoxe, sub conducerea preotului Alesia Popovici, au fost terminate în 1872¹⁴.

Tot în 1870, când școala confesională era amenințată cu închiderea, „preotul Alesia Popovici a avut curajul și simțul românesc de a respinge propunerea și a denega învoirea sa de a face a unei școli comunale” (de stat). Cităm în continuare din articolul pe această temă apărut în *Telegraful Român* din septembrie 1870, cu privire la ridicarea școlii și ajutorul dat de ardeleani (prin Mitropolitul Andrei Șaguna), și românii din Țara Românească:

“În respectul școlii noastre confesionale, care nici un fond nu a avut, ne-am sfătuit cu creștinii noștri pentru a stabili ce avem de făcut și am decis unanimitate, cu orice preț, școala confesională o susținem... Protestăm în contra închiderii școlii noastre... Școala confesională ne trebuie cu orice preț. Ce e dară de făcut, ca suma de 1500 de florini să se poată aduna până în primăvara viitoare, sumă care se cere pentru edificarea unei școli de treabă, ca nu cumva să pățim rușinea aceea să ni se închidă școala? Nu ne rămâne altă cale decât a atrage atențiunea onoratului public asupra acestei cauze de importanță eminamente națională aici în Sângeorgiu [Sfântu Gheorghe] în centrul Treiscaunelor. [...] Numai Biserica îi leagă de națiunea română. Să-i legăm și mai strâns de ea prin ridicarea acestei școli”. Au reușit românii din Sfântu Gheorghe cu ajutorul fraților din Ardeal și din “Regat” (Țara Românească) să termine școala confesională, dar nu au reușit s-o mențină în funcțiune. Începând cu anul școlar 1873-1874, elevii români din Sfântu Gheorghe și satele din împrejurimi au urmat cursurile școlii de stat în limba maghiară, care funcționa încă din anul 1870¹⁵. În locul școlii confesionale se țineau doar orele de catehizare, prin grija aceluiași vrednic de pomenire preot Alesia [Alexei] Popovici¹⁶.

În ceea ce privește vechimea școlii românești din comuna Dobolii de Jos, autorul maghiar Berecz Gyula ne spune că școala românească din această comună funcționa încă din anul 1820¹⁷. Aurel Nistor face precizarea că la 1820, în Dobolii de Jos, învățător era Andrei Pop, iar în 1840 a fost zidită o școală nouă: “În anul 1840, românii au cumpărat teren pentru școală și pe acesta au ridicat și edificat școala. Începând de aici, școala a fost în edificiul ei propriu. Greco-orientalii [ortodocșii], în privința aceasta i-au întrecut pe reformați, care numai în 1870 au ajuns să aibă școală proprie”¹⁸.

Salariul învățătorului - ca în oricare altă școală confesională - era asigurat de familiile elevilor (problemă dezbătută în capitolul IV al prezentei lucrări). Locuința era pusă la dispoziție de biserică, iar lemnele de foc le aduceau elevii.

Școala confesională din Dobolii de Jos a cunoscut o existență extraordinară doar prin lupta vrednicului preot Nicolae Puianu (1883-1898): a luptat și a obținut o suprafață de pădure pentru biserică și învățător, a înzestrat școala confesională cu rechizite, a cumpărat un intravilan cu 800 florini, a obținut două suprafețe pentru cimitir și a ridicat clopotnița cu clopot în valoare de 200 florini pentru cele

20 de familii de români care locuiau la câmp. Tot în hotarele comunei Dobolii mai trăiau 80 de familii de români care nu cunoșteau limba maghiară și cărora preotul Nicolae Puianu le-a cumpărat o casă pentru școală, le-a instituit învățător cu salariu pentru cei 50-60 de copii, le-a cumpărat un teren pentru cimitir în valoare de 300 florini. Din nefericire, “după numai 4 ani, prin intrigi și calomnii s-au luat aceste 80 de familii de sub conducerea preotului Puianu. Urmarea a fost că școala s-a nămicit, instituțiile cărora le pusese bază acest rar muncitor s-a abandonat și de la 1889 nu-i nici urmă de școală”¹⁹.

Pentru vrednicia sa, și mai ales pentru sprijinirea, cu atâtea ardoare, a Școlii și Bisericii românești, preotul Nicolae Puianu a fost tratat ca atare de autoritățile maghiare. Pentru modul în care și-a îndeplinit misiunea de preot și învățător, a fost atacat “în presa locală, trimis în judecata Tribunalului din Sfântu Gheorghe pentru motive imaginare, atacat în locuința sa în timpul nopții”, acte ce au culminat cu dinamitarea casei parohiale de autoritățile maghiare în ziua de 18/30 mai 1887²⁰.

În capitolul precedent al prezentei lucrări aminteam, cu privire la preocupările dascălilor, și școala din comuna Dobolii de Jos. În acele rânduri, spuneam că ziarele vremii vorbeau despre sublimitatea Sfintei Liturghii, regăsită în glasurile corului școlarilor²¹.

Cu toate acestea, chiar dacă în anul 1899 găseam în biserica ortodoxă din Dobolii de Jos, la Sfânta Liturghie, corul școlarilor al Școlii Confesionale Românești, vechea localitate românească este astăzi aproape în întregime maghiarizată.

La sfârșitul secolului al XVIII-lea, și în Covasna s-a ținut școală, prin preoți și dieci, în tinda bisericii, iar mai târziu în casa gocimanului de atunci. În 1825, negustorul brașovean Gheorghe C. Băcanu, cumpăra o moșie, pe care o dăruiește bisericii. În același an vine și un dascăl - Iosif Pop, zis și Popovici - care locuia în casa de pe moșia donată de acel brașovean. Acest Iosif Pop nu era numai cântăreț în biserică, ci și învățător, care preda, pe lângă rugăciuni și scris, cititul, ceea ce antecesorii lui nu au făcut. Deci, o școală mai sistematică începe cu acest Iosif Pop. Din registrul socotelilor se vede că locașul propriu de școală s-a ridicat abia în 1861. Iosif Pop este dascăl până în 1831, urmează preotul Ioan Grid, până în anul 1838, apoi Gheorghe Dogar din Prejmer²².

Gazeta Transilvaniei nr. 98 din 5 mai 1893, în pagina a II-a. vorbind despre situația școlilor din secuime, ne dezvăluie că *“în comunele așezate sub munți, peste tot sunt școli românești corespunzătoare legilor. Ba în comune cum sunt: Covasna, Întorsura Buzăului, Brețcu, Poiana Sărată, avem școli cu câte două sau trei puteri didactice, foarte bune”*²³. Printre comunele amintite mai sus se regăsește și Întorsura Buzăului, care alături de Vama Buzăului și Sita Buzăului, constituie așezarea *“curat românească”* din Comitatul Trei Scaune, localități ce se extind de-o parte și de alta a râului Buzău. *“Oamenii de aici sunt foarte muncitori și prin muncă dreaptă se pot menține (...). Dar nu numai muncitori sunt, ci și cruțători, căci fiecare comună din aceste trei își are locașul său sfânt, pentru alinarea durerilor, cu preot harnic și școală confesională, cu învățător calificat, cari școli sunt edificate și susținute din propriile lor puteri, corespunzând pe deplin cerințelor timpului”*.

La începutul secolului al XIX-lea, ca sprijinitor al învățământului din comuna *“curat românească”* Întorsura Buzăului, îl regăsim pe preotul Gheorghe Neagovici. El, într-un răspuns dat chestionarului episcopiei, face unele precizări privind situația învățământului din zona Buzaielor. Vorbește de starea precară a acestuia, iar numărul copiilor care frecventau cursurile era foarte mic, în jur de 20, iar această situație se datora faptului că părinții refuzau a-și da pruncii la școală. Se adaugă și inexistența unei săli, case speciale sau clădiri pentru școală, dascălul fiind nevoit a-i învăța pe copii în casa sa sau în tinda bisericii.

Drept răsplată pentru munca depusă, învățătorul primea *“pă cursul de iarnă, pentru un copil, în bani îmblători, adecă în aramă, florini: 1”*²⁴.

La acea vreme, fiind o zonă în care predomina păstoritul și creșterea animalelor, în mentalitatea țăranului de atunci, care continua să trăiască pe vâi și înălțimi, oarecum izolat, școala nu avea o mare însemnătate, însă odată cu ridicarea bisericii și a circulației cărților bisericești, apare necesitatea scrisului și cititului. Pentru început nu au existat dascăli calificați, preoții constituiau elita societății, erau cei mai instruiți și pregătiți, având un rol deosebit de important în viața comunității.

Atât părintele Gheorghe Neagovici, cât și fiii săi *“s-au străduit să lumineze satul din rădăcina căruia răsăriseră, învățând cu schimbul copiii să scrie și să citească în tinda Bisericii”* [...] ²⁵. Membrii familiei preotului Neagovici au

fost, așadar, primii învățători ai acestei școli, iar prin eforturile acestora, se pun bazele învățământului primar sistematic. Spre sfârșitul secolului al XIX-lea, efortul bravului preot Gheorghe Neagovici este continuat de primul învățător calificat - Gheorghe Zaharia, acesta fiind numit învățător conducător, la Întorsura Buzăului, în 1874. Dacă la 1838, numărul elevilor era de 20, în timpul acestuia numărul lor crește, ajungând la 120 de elevi. Personalitatea învățătorului Gheorghe Zaharia este marcantă la sfârșitul secolului XIX, numele lui rămânând în istorie prin faptele sale. Astfel, în 1891 publică un manual de citire *“pentru școlile primare române”*, la o tipografie din Brașov. Acest manual rămâne în uzul elevilor de la școlile confesionale românești din Ardeal până în 1910²⁶. Din cauza lipsei cadrelor didactice, Gheorghe Zaharia a activat și în școlile din împrejurimea Întorsurii Buzăului, după cum, între anii 1899-1902, a activat și în satul vecin Ciurmernic.

Tot la începutul secolului al XIX-lea își are începutul și învățământul românesc din Araci, unde școala - ca fiică a bisericii, a avut primii elevi în *“tinda vechii biserici din deal”*, când, păstor al bisericii - precum și inițiatorul școlii - era vrednicul preot Iacob Cioflec (1780-1826)²⁷. În anul 1851, arăcenii înaintează o cerere venerabilului consistoriu din Sibiu în chestiunea unui loc pentru școală, ce le fusese cedat de primărie și apoi luat, datorită lui Belalie Grigorie: *“Cu obidă, ne rugăm de prea luminatu consistoriu să binevoiați a lua în seamă strădania și cheltuiala noastră, ca să avem și noi școală, ca fiii și fiucele noastre să nu rămâie în linia dobitoacelor celor necuvântătoare...”*²⁸.

Tocmai acest principiu (ca fiii și fiucele noastre să nu rămână în linia dobitoacelor) i-a îndemnat pe români în general, și pe susținătorii școlilor, în special, să lupte pentru rezistența școlilor confesionale.

Viața grea pe care o duceau oamenii nu i-a oprit să-și dea copiii la școală. Mulți oameni aveau nevoie de copii la lucrul câmpului, de aceea timpul optim pentru școală erau anotimpurile toamnă și iarnă, când oamenii aveau mai puțin de lucru. În felul acesta învățătura era oarecum neglijată. Cu timpul, după ce învățământul confesional se făcea organizat, în fiecare parohie, apare și obligativitatea învățământului. Astfel, într-o circulară a episcopului ortodox de la Sibiu, Vasile Moga, din anul 1829, referitoare la învățământul confesional, se spune: *“Cinstite părinți protopoape, prin milostivul decret guvernălesc, din 8*

octombrie a.c. nr. 9088 eșit se poruncește ca toți copiii de la 5 până la 13 ani să meargă la școală, dacă nu și vara, încăi toamna și iarna și dacă nu-i vor vrea părinții să-i mâne de bună voie să se pedepsească(...). Să se facă în tot satul școală și să se pue dascal și la toată jumătatea de an să se facă incoaci relație și aceasta cu atât mai tare cu cât s-au fost mai poruncit prin milostivul decret guvernicesc din 1 august și din 5 martie 1784”²⁹. Pe de altă parte, într-o circulară din 26 noiembrie 1892, se cere “cercetarea tuturor copiilor cari sunt obligați să frecventeze școla [școala] poporală, elementară”. Și în acest sens, se cere ca numele copiilor să se ia din “matricele botezaților toți cei născuți de la 1 octombrie 1878 până la 30 septembrie 1881”³⁰.

Cursurile la școală începeau, de regulă, la ora 9⁰⁰, și se terminau la ora 16⁰⁰, cu o oră întreținere la prânz, când copiii își consumau merindea și se odihneau³¹.

Condițiile de pregătire a temelor erau foarte grele. În primul rând, părinții, desigur slab pregătiți sau chiar fără cunoștințe școlare de citire sau matematică, nu-și puteau ajuta copiii în pregătirea temelor. În al doilea rând, copiii erau puși - după cum au mai afirmat - de părinți la muncă, în gospodărie, iar timpul pentru studiu se restrângea drastic. Din timpul care mai rămânea, după o zi de muncă, o mică parte era acordată și învățării, doar că pregătirea temelor pentru a doua zi se făcea scara târziu, la lumina lămpii cu petrol, în condiții destul de vitrege. În cazul familiilor cu mulți copii - care nu erau puține, pe vremea aceea pregătirea temelor se făcea însoțită de jocul și plânsetul fraților mai mici³². Totuși, chiar și în aceste condiții, copiii țăranilor români au învățat carte. În acest sens, tot sprijinul pentru școlile confesionale a venit de la Arhiepiscopie, și mai apoi Mitropolia Ardealului, cu sediul la Sibiu. Într-o circulară venită de la Sibiu, se arată importanța întrebuințării limbii române și se cerea totodată situația școlilor în care limba de predare era limba română. Următorul document, din 16 ianuarie 1892, menționează printre altele: “Congresul nostru national-bisericesc nr. 177 din sesiunea anului 1891 a anunțat culegerea de date despre școlile comunale, care există în comunele locuite de credincioși de ai noștri, despre împrejurarea, în câte din acelea limba română, ca indispensabilă (...). În executarea enunțatelor Măritului Congres, Prea - onorat D-va ești poftit a aproba aici toate acele comune din protopresbiterat (...), în care sunt școli comunale, vei arăta în care limbă româna e

limba de propunere, sau cel puțin obiect obligat de instrucțiune (...) în raportul cu care le vei promova aici vei reflecta și la numărul elevilor greco-ortodocși din acele școli. Rapoartele acestea vor intra aici până la 31 mai”. Circulara este trimisă protopopului Comitatului Trei Scaune, Dimitrie Coltofean, care îndeplinea și funcția de inspector școlar³³. Interesul pentru școala românească nu rămâne doar aici.... Ca și acum, se cerea învățătorilor atingerea unui anumit nivel de pregătire a copiilor școlari, în funcție de anul de studiu la care se aflau. Pentru acest lucru, se stabilesc anumite materii care vor fi studiate de-alungul anilor școlari. La începutul învățământului confesional se urmăreau doar învățarea de către copii a unor noțiuni generale, precum scrisul, cititul, rugăciuni. De altfel, în cadrul școlii confesionale s-a pus dintotdeauna accentul pe învățământul religios³⁴. Cu timpul, bineînțeles că ramura învățării s-a diversificat, adăugându-se treptat materii noi; cu toate acestea religia rămâne materia de bază în școlile confesionale. Așadar, spre sfârșitul secolului al XIX-lea, la data de 23 aprilie 1892, programa școlară ne este prezentată în felul următor de învățătorul Nicolae Goga, de la școala confesională românească din Apața:

“Programa școlară începătoare - religie: I - rugăciunile: Sfinte Dumnezeule, Născătoare de Dumnezeu, legile catehismului; II - cele 10 porunci Dumnezeiești [Decalogul] și cele 9 porunci bisericesti, Istoria biblică până la Proorocul Moise; III - scrierea de pe tablă și dictando; Cu cei din despărțământul I-iu [clasa I]; cunoașterea literelor și a numerelor, cititul; Cartea I până la 1/2 - apoi din religie rugăciunile de mai sus și poruncile Dumnezeiești și bisericesti; 7 păcate de moarte, 7 faceri de bine și cântări bisericesti cu ambe despărțăminte”³⁵.

Pentru ca învățătorii să parcurgă ceea ce era propus în programă, se cere învățătorilor și preoților să folosească anumite manuale școlare, totodată solicitându-se și o evidență cu manualele folosite în școli. În circulara din 30 aprilie 1892 de la Sibiu, se prezintă lista cărților “aprobată de autoritatea bisericască [precum] ca manuale de școle pentru orientarea celor interesați” în vederea folosirii în “școlele noastre confesionale”. În prezentul document se menționează că pe cei care încalcă “dispozițiunile îi amenință grele pedepse...”. Această înștiințare este adresată protopopului Comitatului Trei Scaune, Dimitrie Coltofean³⁶.

În urma acestui demers, în anul școlar 1893-1894, mai multe școli din cuprinsul Protopopiatului Trei Scaune prezintă, prin scrisori, manualele școlare folosite. Din Hăghig, în anul școlar sus-menționat, învățătorul Iosif Bucșa folosea următoarele manuale: *Istorie biblică*; *Religie creștină* de Ioan Popca; *Abecedar român* de Ioan Dariu; Carte de citire de Vasile Petre; *Istoria Patriei* de Ioan Dariu; *Fizica* de Ioan Dariu; *Geografia* de Ioan Dariu; *Comput* de Donadie Dogar; *Maghiara*³⁷.

La școala populară greco-ortodoxă română din Mărtănuș, în același an școlar (1893-1894), pe lângă cele amintite de învățătorul Iosif Bucșa, mai regăsim: *Abecedar sau întâia carte de citire* de "mai mulți prieteni ai școlei"; *A doua carte de citire* de "mai mulți prieteni ai școlei"; *Întâia carte de citire și scriere pentru învățarea limbii maghiare* de Francisc Koás și Jon Darius; *Istoria naturală* de Ipol. Ilasievici³⁸.

Astfel de declarații mai sunt cuprinse în prezentul dosar și de la școlile din: Brețcu, Arini, Sitabuzău [Sita Buzăului] și, probabil că astfel de declarații vor fi trimise majoritatea școlilor din protopopiat, dar care probabil nu s-au păstrat.

O îndatorire de seamă a dascălilor este și evidența elevilor, precum și modul în care ei își însușesc noile cunoștințe predate în școli. Pentru notarea elevilor "se folosesc 4 calculi și se însemna [notează] cu cifre: *förte* [foarte] bine = 1; *bine* = 2; *îndestulitor* [îndestulător] = 3; *neîndestulitor* = 4³⁹."

Înainte de a fi trecuți în catalog, elevii erau înregistrați, ținându-se în acest sens o evidență clară a celor care erau școlarizați. Dacă în anul 1858, pentru "*Protocolul școalelor*" avem o rubrică de tipul: "*câte suflete parte/prunci, prunce/cu totul*", în anul școlar 1864/1865, avem următoarele rubrici: numărul celor obligați de a umbla la școală/copii, copile, cu totul; numărul umblăților la școală, copii, copile, cu totul.

Introducerea diferenței între copiii de vârstă școlară și cei care frecventează cu adevărat școala este un pas important în clarificarea și tratarea fermă a unei realități. Ea denotă seriozitate și hotărâre în a aplica un program de școlarizare obligatorie indispensabilă dezvoltării societății românești.

În anul școlar următor - 1865/1866 - se mai producea o îmbogățire a rubricilor, chiar dacă formularele erau deja tipărite la fel ca în anul precedent, ele sunt modificate de fiecare preot sau dascăl, în așa fel încât atât numărul școlarilor potențiali, cât și cel al "umblătorilor la școală", să

ilustreze semestrul I și semestrul II, separat.

În deceniul următor - mai precis în anul școlar 1879-1880 - datele statistice din Registrul I, este "*Despre frecventarea școlii*". Aici, copiii sunt împărțiți în aceleași două categorii doar că, în plus, în fiecare categorie ("*total copii*" și "*umblători la școală*") ei sunt, la rândul lor, grupați după vârstă: 6-12 ani, 12-15 ani; la fiecare categorie de vârstă figurând separat: "*copii*" și "*copile*". Ei sunt diferențiați și "după progres" (adica "*destinși*", "*buni*", "*debili*" - cu sensul de slab la învățătură)⁴⁰.

Catalogul școlii din Apața, din anul școlar 1891-1892, ne dezvăluie aceste lucruri precum și altele noi. El se prezintă sub forma unui tabel, care cuprinde următoarele rubrici, aranjate orizontal: numele școlarului - o rubrică; locul, anul, luna, ziua nașterii - o rubrică; religia, confesiunea, naționalitatea. Avem apoi următoarele rubrici: purtarea morală - o rubrică; diligența (clasa) - o rubrică; atențiunea - o rubrică; religiunea - o rubrică împărțită în 3: a) rugăciuni b) istoria biblică c) catehism; limba maternă - o rubrică, împărțită în 3: a) citire b) gramatică c) scriere didactică; limba maghiară - o rubrică; matematica - o rubrică împărțită în 2: a) calculul mental b) calculul cu cifre; obiecte istorice - 3 rubrici: a) geografia; b) istoria c) drepturile și datorințele civile; - toate aceste rubrici, în prezentul catalog, sunt notate; urmează câteva rubrici libere: scriințele naturale - 3 rubrici: a) istoria naturală b) fizica c) economia; desterități tehnice - 5 rubrici: a) cântul b) desenul c) caligrafia d) industria de casă e) gimnastica; urmează apoi rubricile: calculul general - o rubrică; numărul absențelor de peste semestru - 2 rubrici: a) excusate b) neexcusate; observări⁴¹.

Nici problema absențelor elevilor - fără motiv - (neexcusate), nu era lăsată la voia întâmplării. Spre exemplu, la școala din Valea Mare, elevii absenți fără motiv erau pedepsiți într-un mod util școlarilor: erau nevoiți să cumpere cărți "*pe seuma copiilor mai săraci*"⁴². Totodată, inspectorul școlar - protopopul Comitatului Trei Scaune - cerea lunar evidența frecvenței cursurilor de elevii școlilor românești.

Astfel, fiecare învățător nota numele elevilor care au absentat fără motiv, listă care ajungea pe masa protopopului. Spre exemplu, în luna ianuarie a anului 1892, s-a primit corespondența de acest fel de la mai multe școli, dintre care amintim: școala confesională din Sitabuzău (Sita Buzăului), Vama-Buzău, Chezdi Mărtănuș, Dobolii Inferior (învățător era Ioan Popovici)⁴³. Respectivul dosar (III. 6. 1892),

conține evidența absențelor, pe aceeași lună (ianuarie) din 1892, și de la școlile din:

- Covasna - preot Nicolae Comșa, învățător Georgiu Furtună;
- Întorsura Buzăului - preot Alexei Neagovici, învățător Gheorghe Zaharia;
- Dobârlău - învățător Iosif Sibian;
- Zăbala - învățător provizoriu Georgiu Marin;
- Marcoși [Mărcuș] - învățător Mihail Comșa;
- Hăghig - învățător Nicolae Marin;
- Borosneul Mic - învățător Georgiu Popovici;
- Teliu - preot Damiil Cojocar, învățător George Dogariu;
- Brețcu - învățător George Teacă.

Nu numai elevii erau *"ținuți sub observație"* de către inspectorul școlar, prin preoți și învățători, ci și activitatea învățătorilor, de către *"sinodul arhiepiscopesc"* din Sibiu. Se cerea deseori evidența clară a învățătorilor care activau în școlile confesionale, sau dacă erau școli care nu aveau învățători. În data de 21 februarie 1892, se cerea o astfel de evidență a protopopului Tractului Treiscaunelor, cu privire la două școli confesionale românești: Budila și Lunca. În respectiva dispoziție se spunea:

"Preaonorate D-le Protoprosbiterie! Deoarece Preaonorat D-ta, până acuma încă nu ai raportat cine e instituit pentru anul școlar de învățătoriu, în Budila și Lunca respectiv dacă nu e instituit învățătoriu, ce s'a întâmplat cu școla: este ea afiliată la vreo școlă de ale noastre din vecinătate séu [sau] dacă elevii noștri obligați a frecvența școlă, cercetează alte școle străine, prin aceasta ești poftit a face în timpul cel mai scurt raport amănunțit în privința aceasta, spre a se arăta starea lucrului Veneratului sinod arhiepiscopesc."

Sibiu, 21 februarie 1892

Protopresbiterului Tractului Treiscaune
P.O.D. Dimitrie Coltofean⁴⁴.

În școlile confesionale românești accentul se punea mai ales pe studiul religiei - după cum afirmam și în rândurile anterioare. Odată cu îmbunătățirea programei școlare, se face o oarecare diferențiere asupra materiilor laice și religioase. În rândul obiectelor laice de studiu se regăsește chiar și limba maghiară și, treptat, ea va lua locul limbii române, care în foarte multe școli vor dispărea, după cum vom vedea în capitolele următoare al lucrării de față. Acum să ne oprim puțin la ramura principală de studiu din școlile confesionale ortodoxe (românești),

religia, deoarece în aceste școli existau ore speciale de catehizare cu elevii. În orar, ocupau 2 ore pe săptămână, lucru pentru care se cerea o evidență clară.

Dintr-o evidență sosită la sediul Protopopiatului Tractului Trei Scaune, se arată că în anul școlar 1892-1893, *"catehisatiunea"* s-a făcut în 29 de școli confesionale ortodoxe și 12 filii ale acestora, unui număr de 811 elevi, dintre care: *"parte bărbătească = 385, iar parte femeiască = 426"*. Cităm mai jos lista celor 29 de școli cu filiile, precum și numele catehetului care a efectuat *"catehisatiunea"* elevilor:

- Aita Mare, cu filiile: Aita Mare, Aita Seacă, Buduș, Căpet; catehet: Alecsandru Ciucan;
- Apața, catehet: Nicolai Goga - paroh eremit;
- Arini, cu filia: Iones; catehet: Ioan Bucșa (paroh);
- Arpătac, cu filia: Ariușd; catehet: înv. Dionisiu Nistor;
- Belini; catehet: înv. Alesiu Bucșa;
- Boroșneul Mic; catehet: înv. Gheorghe Popovici;
- Brețcu; catehet: Constantin Damian (paroh);
- Budila; catehet: înv. George Enescu;
- Cernatul Inferior, cu filia: Cernatul Superior; catehet: înv. Augustin Micu;
- Mărtănuș, cu filia: Ojdula; catehet: Nicolai Cristian;
- Covasna; catehet: Nicolae Comșa, cu filia: Zăbala, catehet: înv. George Fortună;
- Chichiș; catehet: înv. Moise Grecean;
- Crizbav, catehet: înv. Ioan Marin, cu filia: Nou, catehet: Gerasim Comănescu;
- Dobârlău;
- Dobolii Inferiori; catehet: înv. Nicolae Poianu (paroh);
- Hăghig; catehet: înv. Iosif Bucșoi;
- Întorsura Buzăului; catehet: înv. Gheorghe Negoescu;
- Lisnău; catehet: înv. Georgiu Olariu;
- Marcoș [Mărcuș]; catehet: înv. Georgiu Dogariu;
- Mica-Vifalău [Micfalău], cu filia: Bicsad; catehet: înv. Augustin Cosmin;
- Ormeniș; catehet: înv. Augustin Cosmin;
- Ozun; catehet: înv. Ioan Pop;
- Poiana Sărată; catehet: înv. Ioan Băloiu;
- Sân-Georgiu [Sfântu Gheorghe]; catehet: înv. Alecsiu Popovici;
- Sita Buzău [Sita Buzăului]; catehet: înv. Ioan Dima;

-Teliu; catehet: înv. Daniel Cojocaru;
 - Vâlcele; catehet: același Ioan Cojocaru;
 - Vama Buzău [Vama Buzăului]; catehet: înv. David Coman;
 -Zagon; catehet: înv. Alesei Negoescu⁴⁵.

Școlile din acel timp nu se confruntau numai cu problemele ivite din "bună-voința" maghiarilor. Problemele de ordin inferior nu încetau să apară. Viața dusă în sărăcie aducea multe neplăceri, mai ales de ordin medical. Deseori școlile se confruntau cu "boli epidemice" în rândul copiilor, probabil din slaba alimentație și decăzuta igienă în care se afla țăranul român, din cauza asupririi ce o avea din partea domniei maghiare. Întărim aceste spuse prin circulara din 26-XI-1892, sosită la sediul protopopiatului Trei Scaune, în care se cerea "închiderea școlilor din cauza unei boli epidemice". În respectivul document se specifica faptul că se lasă la atitudine conducătorilor școlilor problema închiderii lor, deoarece ei "cunosc mai bine situațiunea și împrejuririle locale ale școlei"⁴⁶.

Durata studiului pentru elevii din școlile confesionale românești nu se limita doar la absolvirea școlii din parohie. Ei aveau posibilitatea de a aspira la o "școală de ucenici" (am spune noi astăzi), unde învățau anumite meserii, școli situate în Comitatul Trei Scaune sau în vecinătatea acestuia, cum ar fi Brașovul.

Astfel, un anunț datat din anul 1882, vestește organizarea unui curs de "lucru manual, cu următoarele îndeletniciri: împletitul de paie cu țipirig; împletitul de papură; împletitul de nuiile; cartonagiul - legatul cărților; sculptura în lemn cu traforajul; tâmplăritul". Durata cursului era următoarea: marți 14/26 iulie a.c.; vineri

14/26 august a.c. [1882]⁴⁷.

În același an 1882, în data de 29 iulie, la sediul Protopopiatului Trei Scaune, sosește un anunț prin care se aduce la cunoștință că "de câțiva ani, aici în Brașov, am deschis o școală privată de lucru de mână și de menagiu [menaj] pentru fete, însoțită tot-de-odată și de instrucție teoretică în studiu". Disciplinele erau următoarele: torsul, țesutul, vopsitul tortului, cusutul, croitul, brodatul, gătitul bucatelor, călcatul. Se studia (teoretic): religia, pedagogia și igiena, legumăritul.

În documentul citat se mai menționa taxa de școlarizare, în valoare de 14 florini pe lună. Școala avea un internat propriu iar cursurile începeau la data de 1 septembrie⁴⁸. Totodată, elevii absolvenți din școlile confesionale ale Comitatului Trei Scaune aveau posibilitatea de a aspira și la una din "școlile mari românești" de la Brașov - în mod deosebit acel adevărat "Ierusalim al românilor", cum era denumit liceul ortodox întemeiat de marele Andrei Șaguna (liceu care azi îi poartă numele). La sfârșitul secolului al XIX-lea, cursurile liceului-gimnaziu brașovean erau frecventate anual, în medie de cca. 30 de elevi, proveniți din localitățile fostului județ Trei Scaune (de exemplu: 42 elevi, în anul școlar 1895/1896; 35 elevi în 1896/1897). Este remarcabilă prezența în corpul profesoral al liceului brașovean, în perioada 1854-1916, a unor cadre didactice născute în localități din Trei Scaune: Dimitrie Cioflec (autorul unei importante culegeri de poezii populare din satul natal) și Dionisie Nistor din Araci, Ioan Bozocanu din Vâlcele, Nicolae Bogdan din Hăghig⁴⁹.

Note

1. PÁL JUDITH, *Cunoștința de carte și învățământ în saunele secuiești, în secolul al XVIII-lea*, în *Anuarul Institutului de istorie*, Cluj, XXXV, Cluj-Napoca, 1996, p. 83;

2. IOAN LĂCĂTUȘU, VASILE LECHINTAN, VIOLETA PĂTRUNJEL, *Românii din Covasna și Harghita. Istoria. Biserica. Școala. Cultura*, Editura Grai Românesc a Episcopiei Ortodoxe a Covasnei și Harghitei, M. Ciuc, 2003, p. 96;

3. xxx, *Covasna. Monografie*, editura Sport-Turism, București, 1980, p. 158;

4. AUREL NISTOR, *Problema românească din tinuturile secuizate și biserica ortodoxă*, în *Revista Teologică*, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, Sibiu, 1939, p. 276;

5. IOAN LĂCĂTUȘU, *Identitate și cultură la românii din secuime*, Editura Carpatica, Cluj-Napoca, p. 15;

6. IOAN RĂCHINTAN, *Cartea Satului Văleu Mare. Monografie*, București, 2001, p. 77;

7. Ibidem, p. 48;

8. Ibidem, p. 67;

9. Ibidem, p. 48;

10. Ibidem, p. 77;

11. Ibidem, p. 50;

12. IOAN LĂCĂTUȘU, VASILE LECHINTAN, VIOLETA PĂTRUNJEL, op. cit., p. 96;

13. IOAN LĂCĂTUȘU, *Spiritualitate românească și conviețuire interetnică în Covasna și Harghita*, Editura Eurocarpatica, Sfântu Gheorghe, 2002, p. 71;

14. MIRCEA PACURARIU, *Începuturile Mitropoliei Transilvaniei*, Editura Ministerului Biblic și de Misiune a Bisericii Ortodoxe Române, București 1980;

15. IOAN LĂCĂTUȘU, VASILE LECHINTAN, VIOLETA PĂTRUNJEL, op. cit., p. 96;

16. IOAN LĂCĂTUȘU, op. cit., p. 38-39;

17. BERECZ GYULA, *Háromszék Vármegye. Nepoktatási*

intézeteinek története, Brassó, 1983, p. 53, apud Maria Băilă, op. cit., p. 65;

18. EMIL MICU, *Din trecutul bisericesc, cultura și economia românilor din Secuime*, Editura Bravox, Brașov 1996, p. 27;

19. VASILE LECHINTAN, OCTAVIAN GR. ZEGREANU, *Correspondența de la românii din Secuime în Gazeta Transilvaniei în 1889*, în *Angustia III*, Sfântu Gheorghe 1998, p. 154-155;

20. IOAN LĂCĂTUȘU, *Identitate și cultură la românii din secuime*, p. 205;

21. Ibidem;

22. Arhiva Centrului Ecleziastic de Documentare, "Mitropolit Nicolae Colan", Sfântu Gheorghe, *Condica Parohială a Bisericii Române. Comuna Covasna*, 1925, p. 30;

23. OVIDIU MUNTEANU, *Despre situația învățământului românesc în Comitatul Trei Scaune la sfârșitul secolului al XIX-lea*, în *Angustia I*, 1996, p. 207;

24. Arhiva Centrului Ecleziastic de Documentare, "Mitropolit Nicolae Colan", Sfântu Gheorghe, *Fond Protopopiat Ortodox Trei Scaune*, Dos. III. 4. 1839, f. 2, verso;

25. IOAN LĂCĂTUȘU, *Personalități din Covasna și Harghita*, Editura Carpatica, Cluj-Napoca, 1998, p. 165;

26. Idem, *Identitate și cultură la românii ...*, p. 206;

27. Idem, *Personalități din Covasna și Harghita*, p. 43;

28. Idem, *Identitate și cultură la românii ...*, p. 43;

29. Arhiva Centrului Ecleziastic de Documentare, "Mitropolit Nicolae Colan", Sfântu Gheorghe, *Condica Parohială a Bisericii Române, Comuna Covasna*, p. 31;

30. Idem, Dosar I 500. 1892. Fila 121;

31. IOAN LĂCĂTUȘU, *Personalități din Covasna și Harghita*, p. 165;

32. IOAN RĂCHINTAN, op. cit., p. 51;

33. Arhiva Centrului Ecleziastic de Documentare, "Mitropolit Nicolae Colan", Sfântu Gheorghe, *Fond Protopopiat Ortodox Trei Scaune*, Dos. I. 500. 1892, f. 10;

34. Vezi nota 7;

35. Arhiva Centrului Ecleziastic de Documentare "Mitropolit Nicolae Colan", Sfântu Gheorghe, *Fond Protopopiat Ortodox Trei Scaune*, Dos. III. 6. 1892, f. 50;

36. Idem, Dosar I. 500. 1892. f. 58,59;

37. Idem, Dosar III. 6. 1894. f. 33;

38. Idem, f. 34;

39. Idem, Dosar III. 6. 1892, f. 67;

40. ANA GRAMA, *Surse ecleziastice ortodoxe din a-II-a jumătate a secolului al XIX-lea, pentru cercetarea demografică zonală*, în *Angustia III*, Sfântu Gheorghe 1998, p. 135-136;

41. Arhiva Centrului Ecleziastic de Documentare "Mitropolit Nicolae Colan", Sfântu Gheorghe, *Fond Protopopiat Ortodox Trei Scaune*, Dos. III. 6. 1892;

42. IOAN RĂCHINTAN, op. cit., p. 78;

43. Arhiva Centrului Ecleziastic de Documentare "Mitropolit Nicolae Colan", Sfântu Gheorghe, *Fond Protopopiat Ortodox Trei Scaune*, Dos. III. 6. 1892, f. 1-3, 7-8;

44. Idem, Dosar I. 500. 1892, f. 37.

45. Idem, Dosar IV. 1. 1893, f. 23, și verso

46. Idem, Dosar I. 500. 1892. f. 119, 123.

47. Idem, Dosar I. 500. 1882. f. 77 78

48. Idem, f. 89.

49. IOAN LĂCĂTUȘU, VASILE LECHINTAN, VIOLETA PĂTRUNJEL, op. cit., p. 100.

Abstract

Aspects Concerning the Situation of Several Confessional Romanian Schools in "Trei Scaune". 19th Century

In the article there are treated issues in what concerns the orthodox confessional education in the former county Trei Scaune, in the 19th century. There are presented new information in the orthodoxecclesiastic archives (the education system, endowment, school schedule, exams, marks, etc.), the activity of the priests and teachers, etc.

Cristian Ioan-Anghel